

Рекомендовано д. фарм. наук, професором А. А. Котвіцькою

УДК 615.1:311.21(091)

ХРОНОЛОГІЧНІ РЕТРОСПЕКТИВНІ ПОКАЗНИКИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АПТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ (1709-1917 рр.)

М. С. Пономаренко*, О. С. Соловійов*, В. О. Борищук*, Ю. М. Григоруk**,
Т. М. Краснянська***

* Національна медична академія післядипломної освіти імені П. Л. Шупика, м. Київ.

E-mail: pms2054980@yandex.ua

** Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова

*** Українська військово-медична академія Міністерства оборони України, м. Київ

У статті наведено результати вивчення та узагальнення організаційно-правових аспектів становлення фармації в Україні у період 1709-1917 рр. Здійснено детальний аналіз становлення і розвитку аптечної мережі та особливостей кадрової політики аптечних установ протягом зазначеного періоду.

Ключові слова: історія фармації, статистика, показники, кадри.

Постанова проблеми. На сьогоднішній день з особливою увагою й продуктивними зусиллями учені і практики різних поколінь відтворюють фактичну хронологічну й історичну значущість у ретроспекції [1-10, 12-17] та сучасному оцінюванні становлення, розвитку фармації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автори докладно і раніше [1-4, 19, 21, 22] торкалися цих подій та окремих професійних постатей у фармації, про діяльність яких без замовних історичних подань наведені істинні спогади очевидців та учасників розвитку фармацевтичної галузі в Україні [20].

М. С. Пономаренко – доктор фарм. наук, професор, завідувач кафедри організації і економіки фармації Національної медичної академії післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика (м. Київ)

Ю. М. Григоруk – викладач Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова

Т. М. Краснянська – кандидат фарм. наук, доцент, професор кафедри військової фармації Української військово-медичної академії Міністерства оборони України (м. Київ)

Формулювання цілей статті. Це дослідження присвячено аналізу фактичного положення у хронологічному порядку, відносно правового та практичного надання організаційно-службових зусиль на формування аптечної справи в Україні у період 1709-1917 рр. [9, 10, 16-18].

Матеріали і методи дослідження. Дослідження здійснювалось на упорядкуванні історичної спадщини та аналізі фактичного службово-нормативного права на становлення фармацевтичної справи в Україні з 1709 по 1917 рр.

Результати дослідження та обговорення. Розвиток аптечної справи в Україні пов'язаний з різними соціально-економічними формаціями. Більш виразно становлення фармації почалось у XVIII столітті, що також було пов'язано зі станом економіки та культури того часу [16-18].

У 1797 р. були створені лікарняні управи при губернських адміністративних апаратах – управління, які регулювали питання організації загальної швидкої медичної допомоги при обслуговуванні населення. Окрім надання швидкої медичної допомоги,

**ХРОНОЛОГІЧНІ РЕТРОСПЕКТИВНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ АПТЕЧНОЇ МЕРЕЖІ В УКРАЇНІ
(1709-1917 рр.)**

Роки	Основні кількісні показники започаткування та розвитку аптечної мережі в Україні			Короткий опис формування історичних фармацевтичних подій в Україні
	Аптеки	з них		
		міські	сільські	
1709-1715	1	Відкрита перша казенна аптека у 1709 р. у м. Києві (військовий аптечний склад) для забезпечення військового гарнізону. Існувала до 1715 р.		
1728	1	Відкрита перша приватна аптека в м. Києві (1728 р.) на Подолі		
1795	2	Засновані аптеки у Чигирині та Умані й інших регіонах України		
1797	Створені лікарські управи в губернському адміністративному апараті управління (1797 р.). Організація медичного обслуговування переходить до рук лікарів			
1801-1839	37	Кількість аптек на Київщині збільшилася до 37. У кінці XIX ст. аптек на Київщині налічувалося 113		
1811	-1	Пожежею знищено першу аптеку, відкриту на Подолі в Києві у 1728 р., у цьому році була відновлена		
До 1904	До 1904 р. поширюється аптечне шахрайство. Аптечні працівники (аптеки) реалізують фальсифіковані «Мінеральні води»; парфуми – під горілку тощо			
1904	Негативні явища, фальсифікація, шахрайство в аптеках та протидія проти цього дають початок створенню у 1904 р. професійного руху аптечних працівників			
1905	У Харкові було створено нелегальний союз фармацевтів – «службовців». У Києві (1905 р.) і Миколаєві (1905 р.) створені майже аналогічні професійні товариства фармацевтів – «службовців»			
1907	За ініціативою київських аптекарів у 1907 р., які ухвалили видання журналу «Южный фармацевт», створювалися обласні органи професійних союзів, а це було небезпечно для царського уряду. Почалися репресії			
До 1910	Репресії торкнулись і організацій аптечних працівників: було закрито журнал «Южный фармацевт» Через деякий час у Києві було організовано Південно-західний союз фармацевтів, почав виходити двотижневий журнал «Жизнь фармацевта»			
1910-1917	Роки імперіалістичної боротьби (війни) тяжко відбилися на правовому положенні аптечних працівників			
1910-1914	В Одесі, Полтаві до 1914 р. відкрились товариства взаємодопомоги «службовців» – фармацевтів			
1913	1067	353	714	Із загальної кількості аптек 43 (36 міських і 7 сільських) належали земствам, а 1024 – приватним власникам. У Волинській губернії було лише 2 земських і 32 міських аптеки, у Харкові – 4 земських і 60 комерційних

боротьби з епідеміологічними захворюваннями, на лікарів покладалось завдання заготівлі лікарських трав. Помічниками таких лікарів були «лікарські помічники» (1-2 особи). Лікарські помічники (без спеціальної освіти) навчалися лікарями приготуванню ліків і виконанню простих лікарських призначень. Створювалися перші аптеки у м. Києві. У 1709 р. була створена гарнізонна аптека, а у 1728 р. – приватна аптека (Київ-Поділ) (табл.). У 1811 р. під час пожежі на Подолі м. Києва знищена перша приватна аптека. У цьому самому році аптека була відновлена й відкрита друга аптека на Печерську, яка потім у 1836 р. була перенесена на Хрещатик.

До першовідкритих слід віднести й перші земські та приватні аптеки поза м. Києвом в Україні, а саме: в м. Умані та Чигирині (1795 р.); с. Олександрівці на Київщині (1797 р.); Шполі та Черкасах (1800 р.); Немирові та Кам'янецьві-Подільському (1801 р.); Голованівську (1828 р.); Полонному (1835 р.); Кременчузі (1839 р.). Загальне уявлення про обсяг виконаних робіт приватних «вольних» аптек можна скласти на прикладі Подільської аптеки: за 1835 р. (у 1728 р. була відкрита) було відпущено 295 зареєстрованих рецептів, а у 1836 р. – 663 рецепти. Рецепти писались по-латині, вага інгредієнтів позначалась у «гранах», «драгмах» і «унціях».

Окрім цього, специфічним у професійній лексичній були записи: «Для ясновельможного пана»; «Для мадам і для дитини ясновельможного пана». І лише зустрічалися окремі записи, наприклад, «Для кріпосної Анни Бенедь»; «Для слуги пана Калиновського». Ціни на ліки власниками аптек встановлювалися високими. Отже, ліки були надзвичайно дорогі й недосяжні для широких верств населення.

Відносно кадрової (професійної) належності аптек взагалі, то власниками аптек на початку ХХ століття лише менше однієї третини були фармацевтами, а інші – купцями, маклерами, відставними офіцерами. В Єкатеринославській, Запорізькій губерніях власниками аптек були дружини (жінки) фармацевтів, міщани, лікарі, товариства каменевугільного та залізничного виробництва. Головна ідея аптечного ремесла – нажива [3-9].

Відкрився великий простір для спекуляції та поєднання аптечного і лікарського ремесла. Одночасно аптекарські кадри ставали власниками лікарень. Аптекар Макаров (у с. Юзовка) був одночасно власником двох великих лікарень. У Костянтинівці власники аптек Погорилер та Грин (інженери-металурги) виготовляли велику кількість «дешевого» одеколону й продавали його замість горілки, обходячи монополію на горілчані напої. Фальсифікація прихована чи відкрита активно втілена ще набагато раніше сьогодення. І в цих процесах фальсифікації аптечної, косметичної продукції, очевидно, були задіяні кадри, далекі від фармацевції (аптечної справи). Здійснювалися масові фальсифікації «Мінеральних вод». В Одесі аптечні працівники випускали мільйони підрібок такої води під різними назвами. Але фактично це був слабкий розчин соди та глауберової солі у воді. Такі шахрайства аптечних працівників та їх власників були набагато вигіднішими, ніж задоволення потреб населення у ліках, що викликало справедливе обурення фармацевтів-професіоналів. Службовці аптек зазнавали шаленої експлуатації. До початку ХХ століття 59% аптекарських учнів працювали по 14 годин на добу, 28% – по 15 годин, 43% аптечних помічників і 7% провізорів працювали по 15 годин, отримуючи мізерну заробітну плату. Найбільш тяжкий стан у територіальному аспекті й за формою власності в аптечній

справі спостерігався в деяких губерніях, наприклад: у Волинській губернії було всього 2 земських аптеки і 32 міських, у Харкові – 4 земських і 60 комерційних. Особливістю за своїм положенням відзначались сільські та міські аптеки [9].

Висновки

Розвиток аптечної справи в Україні на початку ХVIII століття пов'язаний з активними соціально-економічними змінами у суспільстві, а також зі станом економіки та культури того часу.

Період 1709-1917 рр. характеризується стрімким розвитком аптечної мережі, відкриттям значної кількості аптек як у міській, так і в сільській місцевості.

Зі свого боку, фактичний аналіз історичних надбань надає можливість запобігти багатьом перешкодам і втілити закономірні традиції та морально-етичні цінності на сучасному етапі діяльності фармацевтичної галузі.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

1. Алексеева І. М. Професійний термінологічно-понятійний апарат: першооснова удосконалення нормативно-правової основи фармацевтичної діяльності : дис. ... кандидата фармац. наук : 15.00.01 / І. М. Алексеева. – К., 2011. – 122 с.
2. Алексеева І. М. Загальний стан організації законодавства з охорони здоров'я населення України / І. М. Алексеева // Запоріж. мед. журнал. – 2007. – № 2. – С. 178-182.
3. Бабінцева Л. Ю. Науково-методичне обґрунтування управління персоналом на фармацевтичних промислових підприємствах в умовах інформатизації фармацевтичного ринку : дис. ... кандидата фармац. наук : 15.00.01 / Л. Ю. Бабінцева. – К., 2004. – 197 с.
4. Бабський А. А. Науково-теоретичні підходи та обґрунтування процесу гармонізації взаємопов'язаних факторів впливу на промислове виробництво та реалізацію лікарських засобів: дис. ... кандидата фармац. наук : 15.00.01 / А. А. Бабський. – К., 2002. – 239 с.
5. Большой юридический словарь. Т. 1 / под ред. А. В. Малько. – М. : Проспект, 2009. – 702 с.

6. Борищук В. О. Ретрофармацевтичні дослідження впливу організаційно-правової структури управління аптечною мережею та аптечною службою на оптимізацію забезпечення населення лікарськими засобами (1960-1990 рр.) / В. О. Борищук, О. С. Соловйов, Т. М. Краснянська та ін. // Фармацевтичний журнал. – 2015. – № 3. – С. 5-13.
7. Борищук В. О. Дослідження стану організації забезпечення населення лікарськими засобами в роки незалежності України – становлення фармацевтичного ринку / В. О. Борищук, О. С. Соловйов, Т. М. Краснянська та ін. // Медична інформатика та інженерія. – 2015. – № 3. – С. 47-53.
8. Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського / ред. кол. Б. Є. Патона, А. Г. Загородній, М. В. Багров [та ін.] // Праці з історії, філософії та організації науки. – К. : Фенікс, 2012. – 657 с.
9. Губский И. М. Аптечное дело в Украинской ССР / И. М. Губский, М. Н. Бушкова, Н. И. Яковец. – Чернигов : Облтипография им. С. М. Кирова, 1958. – 207 с.
10. Губський І. М. Аптечна справа в УРСР / І. М. Губський. – К. : Здоров'я, 1964. – 137 с.
11. Демченко І. Попередження поширення фальсифікованих лікарських засобів на міжнародному та національному рівні : моногр. / І. Демченко, О. Соловйов. – К. : Новий друк, 2014. – 128 с.
12. Етичний кодекс фармацевтичних працівників України / Довідник кваліфікаційних характеристик працівників (Посадові інструкції) / за ред. М. С. Пономаренка. – К. : ПП «Блудчий М. І.», 2011. – С. 8-15.
13. Історичний генезис розвитку аптечної справи в Україні на різних етапах її суспільно-економічного та державно-політичного розвитку. Повідомлення 1 / В. О. Борищук, О. С. Соловйов, Г. В. Загорій та ін. // Фармацевтичний журнал. – 2014. – № 5. – С. 29-35.
14. Історичний генезис розвитку аптечної справи в Україні на різних етапах її суспільно-економічного та державно-політичного розвитку. Повідомлення 2 / В. О. Борищук, О. С. Соловйов, Г. В. Загорій та ін. // Фармацевтичний журнал. – 2014. – № 6. – С. 35-41.
15. Кундієв Ю. І. Біоетика і ринкові відносини / Ю. І. Кундієв // Медик столиці. – 2013. – № 10. – С. 1-3.
16. Материалы к истории развития здравоохранения на Украине / И. М. Губский, И. А. Миниович / В кн.: Аптечное дело в Украинской ССР. – Чернигов: Облтипография им. С. М. Кирова, 1958. – С. 5-29.
17. Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине / И. М. Губский, И. А. Миниович // Аптечное дело в Украинской ССР. – Чернигов: Облтипография им. С. М. Кирова, 1958. – С. 126-130.
18. Семашко Н. А. Фармацевтический вестник. – 1923. – № 4-5. – С. 48.
19. Ноофармація, фармакоекономіка в науці, освіті, практиці / М. С. Пономаренко, О. С. Соловйов, Т. М. Краснянська, О. В. Кирпач // Менеджмент та маркетинг у складі сучасної економіки, науки, освіти, практики : міжнар. наук.-практ. internet-конф., м. Харків, 28-29 берез. 2013 р. – Х. : НФаУ, 2013. – С. 366-367.
20. Повертаємо з небуття славні імена видатних науковців / М. С. Пономаренко, О. С. Соловйов, В. О. Борищук, К. Л. Косяченко // Науково-технічний прогрес і оптимізація технологічних процесів створення лікарських препаратів : наук.-практ. конф. з міжнар. участю, м. Тернопіль, 27-28 верес. 2013 р. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2013. – С. 280-281.
21. Соловйов О. С. Нормативно-правові засади раціонального використання матеріально-технічних та кадрових ресурсів (законодавча субстанція та допоміжний взаємопідживлюючий елемент в тілі фармацевтичного права. Ціна ЛЗ, показники, кадри) / О. С. Соловйов, Ю. М. Григоруку // 36. наук. праць співроб. НМАПО ім. П. Л. Шупика. – К. : НМАПО, 2015. – Вип. 24, кн. 2. – С. 524-533.
22. Соловйов О. С. Ноофармацевтичні основи формування й забезпечення нормативно-правових засад в системі післядипломного навчання / О. С. Соловйов // 36. наук. праць співроб. НМАПО ім. П. Л. Шупика. – К. : НМАПО, 2015. – Вип. 24, кн. 5. – С. 358-362.

REFERENCES

1. Alieksieieva I. M. [thesis for PhD (Pharmaceutical Sciences)]. Kyiv; 2011. 122 p.
2. Alieksieieva I. M. Zhal'nyi stan orhanizatsii zakonodavstva z okhorony zdorov'ya naselennya Ukrainy // Zaporozhskii med. zhurnal. 2007; 2:178-182.
3. Babintseva L. Yu. [thesis for PhD (Pharmaceutical Sciences)]. Kyiv; 2004. 197 p.
4. Babs'kyi A. A. [thesis for PhD (Pharmaceutical Sciences)]. Kyiv; 2002. 239 p.
5. Mal'ko A. V. Bol'shoy yuridicheskii slovar'. Vol. 1. Moscow: Prospekt; 2009. 702 p.
6. Boryschuk V. O., Soloviov O. S., Krasnyanska T. M., Klymenko I. V., Battalova R. I., Augunas S. V., Kyrpach O. V. Farmatsevtichnyi zhurnal. 2015;3:5-13.
7. Boryschuk V. O., Soloviov O. S., Krasnyanska T. M., Klymenko I. V., Augunas S. V., Grygoruk Yu. M., Kyrpach O. V. Medychna informatyka ta inzheneriya. 2015;3:47-53.
8. Paton B. Ye., Zagorodnii A. G., Bagrov M. V. et al. Vybrani naukovy pratsi akademika V. I. Vernads'koho. Pratsi z istorii, filosofii ta orhanizatsii nauky. Kyiv: Feniks; 2012. 657 p.
9. Gubskii I. M., Bushkova M. N., Yakovets N. I. Aptechnoe delo v Ukrainiskoy SSR. Chernigov: Obltipografiia im. S. M. Kirova; 1958. 207 p.
10. Gubskii I. M. Aptechna sprava v URSR. Kyiv: Zdorov'ya; 1964. 137 p.
11. Demchenko I., Soloviov O. Poperedzhennya poshyrennya fal'syfykovanykh likars'kykh zasobiv na mizhnarodnomu ta natsional'nomu rivni. Kyiv: Novyi druk; 2014. 128 p.
12. Ponomarenko M. S., ed. Etychnyi kodeks farmatsevtichnykh pracivnykiv Ukrainy. Dovidnyk kvalifikaciinykh harakterystyk pracivnykiv (Posadovi instrukcii'). Kyiv: Bludchy M. I.; 2011. P. 8-15.
13. Boryschuk V. O., Soloviov O. S., Zagorii G. V., Krasnyanska T. M., Klymenko I. V., Augunas S. V., Kyrpach O. V., Battalova R. I. Farmacevtychnyi zhurnal. 2014;5:29-35.
14. Boryschuk V. O., Soloviov O. S., Zagorii G. V., Krasnyanska T. M., Klymenko I. V., Augunas S. V., Kyrpach O. V., Battalova R. I. Farmatsevtichnyi zhurnal. 2014;6:35-41.
15. Kundiiev Yu. I. Bioetyka i rynkovi vidnosyny. Medyk stolytsi. 2013;10:1-3.
16. Gubskii I. M., Miniovich I. A. Materialy k istorii razvitiia zdavoohraneniia na Ukrainie. In: Aptechnoe delo v Ukrainiskoi SSR. Chernigov: Obltipografiia im. S. M. Kirova; 1958. P. 5-29.
17. Ocherki istorii meditsinskoi nauki i zdavookhraneniya na Ukrainie. Aptechnoe delo v Ukrainiskoy SSR. Chernigov; 1954. P. 6.
18. Semashko N. A. Farmatsevticheskii vesnik. 1923;4-5:48.
19. Ponomarenko M. S., Soloviov O. S., Krasnyanska T. M., Kyrpach O. V. Noofarmatsiya, farmakoeconomika v nautsi, osviti, praktysii. In: Menedzhment ta marketynh u skladi suchasnoii ekonomiky, nauky, osvity, praktyky. Proceedings of the International Internet-Conference; 2013, March 28-29. Kharkiv: NUPh; 2013. P. 366-367.
20. Ponomarenko M. S., Soloviov O. S., Boryschuk V. O., Kosiachenko K. L. Povertaiemo z nebuttya slavni imena vydatnykh naukovtsiv. In: Naukovo-tekhnichnyi progres i optymizatsiya tekhnolohichnykh protsesiv stvorennya likars'kykh preparativ. Proceedings of the Conference; 2013, September 27-28. Ternopil': Ukrmedknyga; 2013. P. 280-281.
21. Soloviov O. S., Grygoruk Yu. M. Zbirnyk naukovykh prats' spivrobotnykiv NMAPO im. P. L. Shupyka. Kyiv: NMAPO; 2015. Vol. 24, part 2; P. 524-533.
22. Soloviov O. S. Zbirnyk naukovykh prats' spivrobotnykiv NMAPO im. P. L. Shupyka. Kyiv: NMAPO; 2015. Vol. 24, part 5; P. 358-362.

УДК 615.1:311.21(091)

ХРОНОЛОГИЧЕСКИЕ РЕТРОСПЕКТИВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ АПТЕЧНОГО ДЕЛА В УКРАИНЕ (1709-1917 гг.)

М. С. Пономаренко, А. С. Соловьев, В. А. Борищук, Ю. М. Григоруку, Т. М. Краснянская

В статье приведены результаты изучения и обобщения организационно-правовых аспектов становления фармации в Украине в период 1709-1917 гг. Осуществлен детальный анализ становления и развития аптечной сети и особенностей кадровой политики аптечных учреждений в течение указанного периода.

Ключевые слова: история фармации, статистика, показатели, кадры.

UDC 615.1:311.21(091)

CHRONOLOGICAL RETROSPECTIVE INDICATORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE PHARMACEUTICAL BUSINESS IN UKRAINE (1709-1917)

M. S. Ponomarenko, O. S. Soloviev, V. A. Boryschuk, Yu. M. Grygoruk, T. M. Krasnyanska

The article presents the results of the study and generalization of organization and legal aspects of the pharmacy formation in Ukraine in the period of 1709-1917. A detailed analysis of formation and development of the pharmacy chain and characteristics of the personnel policy of pharmacies within a specified period are presented in the article.

Key words: history of pharmacy, statistics, indicators, personnel.